

Komunikace, texty a subjekty: Kontury vědeckého díla Aleny Macurové

Petr Mareš

Když v roce 1993 Alena Macurová publikovala obsáhlou studii *Komunikace v slovesném textu, slovesný text v komunikaci* (Macurová, 1993a), zvoleným titulem pregnantně postihla okruh témat, na něž se soustředila od počátku své vědecké dráhy. Východiskem jejího přístupu se stalo pojetí komunikace jako komplexního a současně zvrstveného fenoménu: Komunikace představuje zásadní sociální aktivitu člověka a zároveň se projektuje do struktury textů. Je prostřednictvím textů realizována, ale také je v nich mnohotvárně reflektována a modelována. Proto je třeba věnovat pozornost jak komunikaci, do níž text vstupuje, tak komunikaci v textu ztvárněné. Obojí je přitom vzájemně propojeno.

Zvlášť velkou pozornost věnovala Alena Macurová rozpracování teorie subjektů, které jsou s texty spjaté. Typy subjektů popsala už ve své první studii publikované v časopise *Slovo a slovesnost* (Macurová, 1974) a poté teorii dále precizovala (mj. Macurová, 1983, s. 28–51; 1993b). Bází představené koncepce se stává rozlišení subjektů vnětetových a vnitrotetových (v textu ztvárněných) a dále diferenciaci jejich komunikačních aktivit (subjekt podávající — subjekt přijímající). Vnitrotetové subjekty se přitom konstituují jako určité protějšky reálných subjektů vnětetových (autor–čtenář/posluchač) a jsou dále klasifikovány na základě toho, zda jsou ztvárněny implicitně (produktor–receptor), nebo explicitně (narátor–adresát). Vedle těchto primárních vnitrotetových subjektů se uplatňují ještě subjekty sekundární (v uměleckých textech nazývané postavy), které se konstituují jako obsahová složka výpovědi podávajících tetových subjektů; těmto sekundárním subjektům také bývá přisouzena vzájemná komunikace. Promyšlené vymezení a rozvrstvení subjektů spjatých s texty se pak stává bází pro další výzkumy složek a vlastností komunikace.

Jednu z důležitých oblastí představuje zkoumání různých způsobů modelování komunikace v rámci textů, především uměleckých. Autorka si všímá nejen verbální komunikace mezi postavami, ale také (verbálně ztvárněné) komunikace neverbální a neverbálně-vokální (zvukové charakteristiky řeči, její tempo, šeptání, „huhňání“ atd.). Analýza relací mezi verbálním a neverbálním chováním postav tvoří podstatnou součást monografie o Vančurově novele *Rozmarné léto* (Macurová, 1981a, s. 16–30). Vedle toho Alena Macurová publikovala i články např. o stylizaci komunikace ve vědecko-fantastické próze (Macurová, 1986) nebo v jednom typu prózy detektivní (Macurová, 1990). Především ovšem významně přispěla — v součinnosti s Karlem Hausenblasem — k objasnění rozmanitých způsobů znázorňování komunikace v *Povídkách malostranských* Jana Nerudy. Rozbory, zahrnuté do řady studií (mj. Hausenblas — Macurová, 1983; Macurová, 1984; 1993a, s. 31–43), nejen doložily až překvapivou modernost a sémantickou komplexnost a mnohoznačnost klasického díla české literatury devatenáctého století, ale také přesvědčivě prokázaly produktivnost zvoleného přístupu k výzkumu komunikace.

Další podstatnou složku výzkumných aktivit Aleny Macurové představuje problematika recepční složky komunikačního procesu, podoby mnohotvárné interakce mezi textem a jeho příjemcem. Jde o otázku, jak text ovlivňuje a determinuje recepci (jejíž nejdůležitější součástí je interpretace, konstituování smyslu textu), jak rysy své výstavby a budováním subjektu receptora modeluje předpokládaného čtenáře, resp. z opačné strany, jak se svému čtenáři přizpůsobuje a snaží se zajistit náležité porozumění.

Četné příspěvky Aleny Macurové poukazují na to, jak je proces recepce ovlivňován aktualizací výstavby textu, tedy narušováním ustálených a očekávaných způsobů výběru a organizace prostředků, jež se v něm uplatňují, resp. narušováním žánrových i dalších norem. Nekonvenční a zesílené nároky na příjemce snažícího se textu porozumět a interpretovat jej působí jako komunikační bariéra (Macurová, 1993a, s. 24–25), potřeba a ambice překonat ji se ovšem zároveň stávají aktivizačním činitelem (srov. titul článku Macurová, 1990). Jako báze pro popis a výklad rozmanitých podob aktualizace se pochopitelně nejlépe hodí literární díla, *Rozmarné léto* Vladislava Vančury (Macurová, 1981a) nebo detektivní romány Jana Zábrany a Josefa Škvoreckého (Macurová, 1990). Autorka ovšem představila působení aktualizace např. i v rámci odborného žánru pracovních návodů, konkrétně kuchařských předpisů (Macurová, 1982–1983).

V dalším aspektu vystupují do popředí široce chápané instrukce k recepci textu, jejichž celkovou funkcí je to, že „usměrňují a řídí [...] vnímání a interpretaci textu“ (Macurová, 1993a, s. 29) a jsou pomůckou k překonání předpokládaných komunikačních bariér. Sledovány jsou jak instrukce vnitřnětextové, jako jsou výroky o komunikačních aktivitách postav, jež jsou textem ztvárněny, tak instrukce vnětextové, mající metatextovou (a z jiného pohledu paratextovou) povahu, tedy vysvětlivky (Macurová, 1993a, s. 31–51). Právě volba prvků, jež mají být vysvětlovány, i formulace vysvětlivek výmluvně dokládají, jak editor nově definuje — s přihlédnutím k časové i k předpokládané znalostní a zkušenostní diferenci — receptora textu.

Neméně závažná je v této souvislosti problematika překladů a adaptací textu. Překladem se Alena Macurová zabývala v mnoha svých odborných příspěvcích; je pojímán jako „textovaná (komunikovaná) interpretace orientující jistým způsobem čtenářskou recepci textu“, a tedy také jako specifická instrukce (Macurová, 1993a, s. 52; zvýraznila AM). Překlad s sebou přináší změnu kódu a kontextu a v nutné spojitosti s tím rovněž proměnu receptora textu. Autorka např. důkladným rozbořením ukazuje, že se interpretační aktivita překladatele zvláště výrazně uplatňuje tam, kde originální text kreativně operuje s víceznačností výrazu nebo kde se opírá o předlohy zakotvené ve výchozí kultuře (analýza různých překladů próz Lewise Carrola; Macurová, 1981b; 1985; 1987; 1993a, s. 54–61). Obdobně výzkum adaptací sleduje přetváření východiskového textu při modelování odlišně pojatého subjektu receptora (na příkladu českých „převyprávění“ Defoeova románu *Robinson Crusoe* jsou analyzovány postupy užívané při úpravách, které mají literární díla pro dospělé čtenáře přizpůsobit mládeži; Macurová, 1975; 1983, s. 37–45) a také zásahy při přípravě převodu prozaického díla do jevištního tvaru (výklad o dvou dramatizacích *Rozmarného léta*; Macurová, 1981a, s. 40–47).

Počátkem devadesátých let rozšířila Alena Macurová své odborné zájmy novým směrem; se skupinou spolupracovníků se začala soustavně zabývat problematikou

českého znakového jazyka, specifiky psaných textů produkovaných českými neslyšícími a vůbec komplexem jazykových, komunikačních a kulturních jevů spjatých s tímto společenstvím. Zároveň ovšem pokračuje v dříve započaté linii výzkumů a dále je rozvíjí. Její pozornost např. stále upoutávají adaptace textů, cíle a důsledky zásahů do jejich původního znění, resp. vztahy mezi těmito operacemi a předpokládanými příjemci. Z pohledu na podobu tzv. digestů vyplývá, jak se úpravy podporující rychlost, nenáročnost a povrchnost recepce spínají se znepokojivým snižováním úrovně čtenářských kompetencí (Macurová, 2005). O něco pozdější studie probírá proměny textů Boženy Němcové „se čtenářem a v čase“ a dokládá, že je nutno vážně uvažovat o tom, zda vůbec ještě „čteme Němcovou“ (Macurová, 2006).

Osobitým a objevným způsobem pak Alena Macurová postihuje současnou recepci díla Jana Nerudy (mj. Macurová, 2009; 2010). Zabývá se totiž „ohlasy“ jeho próz, jež lze nalézt ve studentských textech uveřejňovaných na internetu a nazývaných „obsahy knih“, „zápisky z četby“ či „čtenářský deník“. Znovu se zde naléhavě tematizují problematické rysy současného čtenářství (a speciálně čtenářství spjatého se školou), které se projevují v evidentních potížích pisatelů „se zvládnutím textu, jenž přesahuje navyklé, „vlastní“ čtenářské strategie“ (Macurová, 2009, s. 98).

Právě zájem o českou literaturu a kulturu devatenáctého století, zaměření na výstavbu a smysl textů a rovněž na jejich recepci, tvoří v rámci vědeckého díla Aleny Macurové výraznou a kontinuální linii. Od poloviny devadesátých let se intenzivně zapojila do projektu věnovaného slovesnému dílu Boženy Němcové, zejména její korespondenci. Výsledkem byla řada studií (zčásti ve spoluautorství s Jaroslavou Janáčkovou), jež pak byly v definitivní podobě zahrnuty do reprezentativní kolektivní monografie *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové* (Janáčková — Macurová et al., 2001). V posledním období na projekt věnovaný korespondenci Boženy Němcové navázalo zapojení Aleny Macurové do probíhajících výzkumů korespondence další velké osobnosti devatenáctého století, Karla Havlíčka Borovského (Macurová — Janáčková, 2015; 2016).

Soustavná analýza korespondence přivedla Alenu Macurovou i k obecným úvahám o těžko uchopitelném žánru soukromého dopisu, jenž se vymyká charakterizaci prostřednictvím obecných kategorií, jako je psanost a mluvenost nebo spisovnost a nespisovnost (Macurová, 2003). Na druhé straně zajímá Alenu Macurovou kultura devatenáctého století také z hlediska vývoje odborné reflexe o verbálním vyjadřování a komunikaci, jak o tom svědčí podnětný výklad o pozapomínaném *Nástinu sloho-vědy čili stylistiky* (1864) od Ignáce Jana Hanušě (Macurová, 2001); nepřekvapí, že hlavním předmětem pozornosti se stává Hanušův důraz na zohlednění čtenáře či posluchače textu a také oddíl o „slohu listovním“. Zároveň se tu projevuje autorčino vyzdvižení konceptu stylu, který pro ni jako žačku a násled(ov)nici klasika moderní české stylistiky Karla Hausenblase představuje jednu ze zásadních vlastností textu. Další z linií vědeckého díla Aleny Macurové (dosud nezdůrazňovanou, avšak závažnou) proto tvoří sledování vývoje stylistiky a výklad různých možností vymezení stylu s cílem doložit, že při náležitém pojmání jde o koncept v rámci verbální komunikace užitečný a při analýze a interpretaci textů neopominutelný (mj. Macurová, 1993b; 2008; Macurová — Homoláč — Vaňková, 1993).

V současné době se Alena Macurová věnuje především široké oblasti otázek spojených se společenstvím neslyšících, problematice, o níž zde pojednávají jiné příspěvky. Její práce o povaze, formách a funkcích komunikace, subjektech, překladu a adaptaci, procesu rozumnění a interpretaci, výstavbě textu a postavení stylu či o specifických rysech korespondence, vznikající v průběhu více než čtyř desetiletí, ovšem stále představují zásadní a neobyčejně podnětnou složku české lingvistiky, resp. nauky o stylu, textu a komunikaci.¹

LITERATURA:

- HAUSENBLAS, K. — MACUROVÁ, A. (1983): Stylizace komunikačních jevů v umělecké próze. Na materiále *Povídek malostranských* Jana Nerudy. In: S. Wollman (ed.), *Československá slavistika 1983. Literatura, folklór*. Praha: Academia, s. 151–160.
- JANÁČKOVÁ, J. — MACUROVÁ, A. et al. (2001): *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. Praha: ISV nakladatelství.
- MACUROVÁ, A. (1974): Subjektová problematika jazykového projevu. *Slovo a slovesnost*, 35(2), s. 121–128. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 21–30.
- MACUROVÁ, A. (1975): Proměny Robinsona Crusoea. K orientaci uměleckého díla na mladého čtenáře. *Zlatý máj*, 19(4), s. 268–274.
- MACUROVÁ, A. (1981a): *Výstavba a smysl Vančurova Rozmarného léta*. Praha: Academia. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 87–128.
- MACUROVÁ, A. (1981b): Překlad jako první interpretace textu. *Slovo a slovesnost*, 42(1), s. 36–40. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 195–201.
- MACUROVÁ, A. (1982–1983): Aktualizace pracovního návodu. *Český jazyk a literatura*, 33(9), s. 408–413. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 213–217.
- MACUROVÁ, A. (1983): *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech*. Praha: Univerzita Karlova.
- MACUROVÁ, A. (1984): Postoje k jazyku stylizovanému v umělecké próze (Na materiále jedné Nerudovy povídky). *Naše řeč*, 67(4), s. 179–184.
- MACUROVÁ, A. (1985): Poznámky k vlastním jménům v překladu. *Onomastický zpravodaj ČSAV*, 26(4–5), s. 432–439. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 202–206.
- MACUROVÁ, A. (1986): Poznámky ke stylizaci komunikace ve vědeckofantastické próze. *Slovo a slovesnost*, 47(1), s. 36–41. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 147–153.
- MACUROVÁ, A. (1987): Neporozumění a nedorozumění jako složky komunikačního procesu stylizovaného v uměleckém textu. In: *AUC Philologica. Slavica Pragensia* 26. Praha: Univerzita Karlova, s. 69–73.
- MACUROVÁ, A. (1990): K aktualizaci výstavby textu a aktivizaci jeho recepce (Prostředky a postupy jednoho typu detektivní prózy). *Slovo a slovesnost*, 51(1), s. 21–30. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 166–177.
- MACUROVÁ, A. (1993a): Komunikace v slovesném textu, slovesný text v komunikaci. In: A. Macurová — P. Mareš, *Text a komunikace. Jazyk v literárním díle a ve filmu*. Praha: Karolinum, s. 9–61. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 31–86.
- MACUROVÁ, A. (1993b): Jazyk, styl, smysl, text — a stylistika. *Slovo a slovesnost*, 54(4), s. 279–286. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 339–348.
- MACUROVÁ, A. (1993c): Subjekty a text. In: D. Hodrová (ed.), *Proměny subjektu I*. Praha: ÚČSL ČAV, s. 31–37.
- MACUROVÁ, A. (2001): Adresát v slohovědě Ignáce Jana Hanuše. *Česká literatura*, 49(4),

1 Rozsáhlejší výklad o vědeckém díle Aleny Macurové podává úvodní stať k edici jejich vybraných spisů (Mareš, 2016).

- s. 390–397. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 323–328.
- MACUROVÁ, A. (2003): Poznámky k žánru soukromého dopisu. In: M. Tichý (ed.), *Sborník prací Filozoficko-přírodovědné fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná (D). Roč. 3.* Opava: Slezská univerzita v Opavě, s. 57–65. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 250–259.
- MACUROVÁ, A. (2005): Co čteme — a jací jsme? In: S. Čmejrková — I. Svobodová (eds.), *Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause.* Praha: ÚJČ AV ČR, s. 243–253. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 271–281.
- MACUROVÁ, A. (2006): Čteme ještě Němcovou? Proměny textu se čtenářem a v čase. In: M. Horký — R. Horký (eds.), *Božena Němcová — život, dílo, doba.* Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové v České Skalici, s. 139–147. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 282–291.
- MACUROVÁ, A. (2008): Nakročení k dnešku. Poznámky k české nauce o stylu a textu. *Bohemistika*, 8(1–4), s. 223–232. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 329–335.
- MACUROVÁ, A. (2009): Básník, dívka, architekt — a ti druzí (dnes). Poznámky k nerudovským ohlasům. *Literární archiv (Česká literární věda 20. století. K 100. výročí narození Felixe Vodičky)*, 41, s. 91–100. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 299–308.
- MACUROVÁ, A. (2010): Já a ty v jazyce a textu. In: S. Čmejrková — J. Hoffmannová — E. Havlová (eds.), *Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše.* Praha: Karolinum, s. 393–397. Přetisk in: Macurová, 2016, s. 309–314.
- MACUROVÁ, A. (2016): *Komunikace v textu a s textem.* Praha: FF UK.
- MACUROVÁ, A. — HOMOLÁČ, J. — VAŇKOVÁ, I. (1992): Pražská škola a nejnovější stylistika. O smyslu stylu. *Estetika*, 29(3), s. 56–59.
- MACUROVÁ, A. — JANÁČKOVÁ, J. (2015): Milostné listy Karla Havlíčka a Fany Weidenhoffrové I. Vztah v korespondenčním dialogu. *Česká literatura*, 63(5), s. 659–671.
- MACUROVÁ, A. — JANÁČKOVÁ, J. (2016): Milostné listy Karla Havlíčka a Fany Weidenhoffrové II. Kdo jsem já? *Česká literatura*, 64(2), s. 204–224.
- MAREŠ, P. (2016): Texty a subjekty v komunikaci. O vědeckém díle Aleny Macurové. In: A. Macurová, *Komunikace v textu a s textem.* Praha: FF UK, s. 11–18.